

חינוך לקבלת השונה מפגשים לקירוב לבבות סדנאות למיגור עמדות קדומות פעילויות להגברת האמפטיה הכשרות להעסקת מיעוטים

המחקרים מוכיחים: אי-אפשר לאמן אנשים להיות פחות גזענים. מה בכל זאת אפשר לעשות? רוני פורת

ל-44 בממוצע – שינוי זניח בעמדותיו. ככל שתוצאות המחקר היו אמינות יותר, כך ממצאיו היו מעודדים פחות, ללא הצלחה בולטת לאופי מסוים של התערבות.

אחד המחקרים בחן הכשרות גיוון

(diversity training) שהועברו בחברת ענק

גלובלית שמעסיקה יותר מ-10,000 עובדים.

הכשרות כאלו הן הפרקטיקה הנפוצה ביותר

בארה"ב להפחתת גזענות ולעידוד הכללה של

חברים בקבוצות מיעוט, והרוב המכריע של חב-

רות ה-500 fortune מציעות אותן לעובדיהן.

החוקרים מצאו שינוי קטן לטובה בעמדות הער

בדים שעברו את ההכשרה, אך גילו שלא היתה

לה שום השפעה על התנהגות העובדים בפועל.

כשלושה שבועות לאחר ההכשרה, החברה

ניסתה לעודד את העובדים להשתתף בתוכנית

מנטוריינג, שבה בכירים התבקשו לחנוך ווט

רים. החוקרים ציפו שמי שעברו את ההכשרה

יביעו נכונות גבוהה יותר לחנוך נשים וחברי

קבוצות מיעוט לעומת אלה שלא השתתפו בה.

להפתעתם, הם גילו כי למרות השיפור הקל

בעמדות המוצהרות, הן לא תורגמו להתנהגות

בפועל, ובפרט לנכונות להשתתף בחניכה. וב-

עוד שההכשרה לא קידמה במאומה את התנהגו-

ותם של גברים לבנים, היא כן השפיעה

במקצת, ולטובה, על נשים ומיעוטים.

במחקר אחר, שהופיע על שער כתב העת

היוקרתי Science, בחנה החוקרת סלמה מוסא

פרקטיקה פופולרית נוספת – קבוצות כדורגל

וירטואלית כדי לאפשר לאדם מקבוצה אחת "להיכנס לנעליו" של חבר קבוצה אחרת, או ני-סיון ללמד ויסות ושליטה של הרגשות, ובכך להגביר אמפטיה או להפחית כעס ושנאה כלפי חברי קבוצות אחרות.

המחקר שלנו, שפורסם בינואר ב-Annual

Review of Psychology, בחן באופן מדויק

כל מחקר ניסויי שנערך בעשור האחרון במטרה

לבחון יוזמה או שיטה להפחתה של גזענות. קו-

דדנו את הממצאים האמפיריים – האם היוזמה

הצליחה להפחית גזענות – וביצענו מטא-אנ-

ליזה, הסוכמת את כל הממצאים כדי למצוא את

ההשפעה הממוצעת של כל היוזמות. עשור של

מחקר רב-תחומי הצביע על תוצאות עקביות אך

מצערות: הגישות הקיימות להפחתת גזענות הן

כמעט חסרות תועלת.

שינוי הצהרתי

דמיינו יהודי עם סלידה קלה מערבים: אם

נבקש ממנו לדרג את תחושותיו כלפי ערבים

על סולם בין 0 (רגשות שליליים וקרים) ל-100

(רגשות חיוביים וחמים), הוא ינקוב במספר 40.

רוב היוזמות שבחננו היו מזויזות אותו, במידת

מה, לכיוון הרצוי. בממוצע, הוא היה נע מ-40

ל-48 – מסלידה קלה לניטרליות. הממצא הזה

נראה מעודד, שכן מדובר בתווזה לא מבוטלת;

אך כשהגבלנו את עצמנו רק למחקרים האיכו-

תיים ביותר, התוצאות הפכו עגומות. המחקרים

הטובים ביותר הראו שאותו אדם ינוע מ-40

••• לפני כמה חודשים פירסם ב"הארץ" אור קשתי כי המועצה להשכלה גבוהה אישרה מת-ווה חדש להכשרת מורות וגננות, שיכלול לרא-שונה חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות. מדובר, לכאורה, במהלך מתבקש ומבורך במדי-נה משוסעת כמו ישראל, שבה אנו מתבשרות חדשות לבקרים על סקרים חדשים שמצביעים על עומק השנאה והגזענות השוררת בין קבוצות האוכלוסייה השונות. אך למה בדיוק יוכשרו אותן מורות? מהן השיטות הטובות ביותר להפ-חתה של גזענות ועמדות קדומות?

בניסיון לענות על השאלה הזאת, בחן מחקר

שערכנו באוניברסיטה העברית בשיתוף עם פרופ'

בטסי לוי פאלוק וצ'לסי קלארק מפריינסטון ועם

פרופ' דונלד גריין מקולומביה 400 ניסויים שבדקו

בעשור האחרון עשרות יוזמות להפחתה של גזע-

נות ועמדות קדומות. חקר התחום נמצא בשנים

האחרונות בפריחה, שבאה לידי ביטוי גם במספר

המחקרים שבוחנו את האפקטיביות של היוזמות,

וגם בעושר השיטות שנבחנות להפחתה של גזע-

נות, מתחומים רבים ובהם פסיכולוגיה, מדע המ-

דינה, כלכלה ובריאות הציבור.

אם ב-2007 מצאנו פחות מחמישה ניסויים

כאלו, ב-2019 כבר היו יותר מ-50. נתקלנו בע-

רב רב של גישות, חדשות וישנות: חלק מהמח-

קרים בחנו גישות ותיקות כמו קבוצות דיאלוג,

פעילות ספורטיבית משותפת, או שינוי של נו-

רמות חברתיות; באחרים מצאנו גם גישות חד-

שות, כמו שימוש בטכנולוגיה של מציאות

ניקה יוזמה היפותטית שהתחילה באפריל האחרון, ושמטרתה להביא להפחתה של גזענות באמצעות מפגשים משותפים של יהודים וערבים. נניח כי היא נפרסה על פני חודשיים, כך שהמדידה הראשונה התרחשה בתחילת אפריל, והשנייה בסוף מאי. אם נצפה בשינוי שלילי בעמדות המשתתפים, האם נוכל לומר כי היוזמה כשלה? או שדווקא אירועי הלחימה בעזה במהלך מאי והמתרחשות שנוותה לה בשטחי ישראל ובגדה המערבית הם אלו שאחראים לשינוי שני-ראה בקרב המשתתפים?

הדרך המדעית המקובלת להצביע על יעילות טיפול כלשהו – חיסון, תרופה, או תוכנית חינוך-כית – היא עריכת ניסוי שמשותפים מוקצים באופן רנדומלי לתנאי ניסוי ולתנאי ביקורת. ללא שלב זה, אי-אפשר לומר בוודאות שהיוזמה או התוכנית אפקטיבית, ולשלול הסברים אלטרנטיביים כמו מצב היחסים בתוך ישראל בין יהודים לערבים.

המחסור בארגונים שכוונים בשיטות מדעיות את דרכי ההתערבות שלהם קיים בכל העולם, ואינו מאפיין רק את ישראל. הופתענו לגלות שדווקא התוכניות הכי פופולריות כמעט שאינן נבדקות באופן ניסויי, כשהצלחנו לאתר רק שישה מחקרים מהעשור האחרון שבחנו הכשרות גיוון.

אך מלבד המחסור המפתיע במחקרים ניסויים לתוכניות שמופעלות בשטח, נתקלנו גם במאפיינים אחרים שצריכים להדאיג כל אדם

קשה בקרב

אפשר להבין את הארגונים הישראליים שלא ששים לשתף פעולה עם מחקרים ניסויים: הם כרוכים במאמצים משמעותיים מצד הארגון, ודו-רשים ממנו להקצות חלק מהמשתתפים הפוטנציאליים לתנאי ביקורת, שבו הם אינם מקבלים באופן מיידי את מה שמכונה בעגה המקצועית "הטיפול". ארגונים שעוסקים בנושא חשים לרוב דחיפות להגיע למספר רב של משתתפים, ולכן נרתעים מדחיית הטיפול לצורכי מחקר.

מנגה, בחינה של הפרקטיקות שמפעילים כיום הארגונים כדי להעריך את מידת האפקטיביות של הפעילות שלהם מעלה תוצאות מדאיגות. ברוב המוחלט של הארגונים נהוג להסתפק בהעברת שאלונים שמוודדים את עמדות המשתתפים לפני ואחרי הפעילות, ולייחס את השינוי בעמדות לפעילות הארגון. במחקר שהתפרסם לאחרונה ב"הארץ", השפו חוקרים תלמידי תיכון לדימויים חיוביים ושליליים של פלסטינים ומדדו את עמדותיהם לפני ואחרי החשיפה. המחקר מצא כי חשיפה לדימויים חיוביים הגבירה את אמון היהודים בפלסטינים ואת התמיכה בהסכם שלום, לעומת חשיפה לדימויים שליליים. אך הבחינה כפי שנעשתה אינה מאפשרת לקבוע בוודאות שדווקא הפעילות היא זו שהיתה אחראית לשינוי שנצפה במשתתפים, ולהסיק מסקנות ודאיות לגבי יעילותה, מכיוון שהממצאים עשויים להיות מושפעים מכל תנאי דה שהתרחשה באותה התקופה.

משותפות. רק ב-2020 הקצתה קרן הסיוע האמריקאית (USAID) יותר מ-870 מיליון דולר לפרויקטים כאלה, שנועדו לקדם "לכידות חברתית". מוסא בחנה עמדות ודרכי התנהגות של פליטים עיראקים נוצרים שברחו מארגון המדינה האיסלאמית (דאעש). השחקנים שובצו לקבוצות שהורכבו מנוצרים בלבד, או מנוצרים ומוסלמים ששיחקו והתאמנו יחד במשך חודשיים. המחקר מצא שלתוכנית היתה השפעה קטנה וחיובית על העמדות של השחקנים כלפי חבריהם, ועל הנכונות שלהם להמשיך לשחק יחד. אך בחינה של ההשפעות החיוביות האלה גם מחוץ למגרש – אם שחקנים נוצרים ששיחקו עם מוסלמים מוכנים ללכת לאכול במסעדה באזור מוסלמי, או להשתתף באירוע חברתי שכולל גם מוזמנים מוסלמים – לא העלתה שינוי כולל יותר, למרות השינוי החיובי ביחס כלפי החברים לקבוצה.

שיעור ניכר מהמחקרים שנבחנו במחקר שלנו הגיעו מישראל, רבים מהם מתחום הפסיכולוגיה. הופתענו לגלות שלמרות ריבוי התוכניות בארץ להפחתת גזענות וקידום חיים משותפים, והגיוון שלהן, רוב המחקר הניסויי כאן הוא מחקר מעבדה – כזה הבוחן רעיונות בשלב הגולמי, ושרוב המשתתפים בו הם סטודנטים או משיבים בתשלום. וכך, בעוד שבנישאלים פועלות תוכניות רבות לקידום חיים משותפים, הן כמעט שאינן נתונות לבחינה מדעית שתוכל לאמוד את מידת יעילותן.

בישראל פועלות תוכניות רבות להפחתת גזענות ולקידום חיים משותפים, אך הן כמעט שלא נמצאות תחת בחינה מדעית שתוכל לבדוק כמה הן יעילות

בחינה של 400 ניסויים מהעשור האחרון העלתה תוצאות עקביות אך עגומות: בכל גישה שננקטה, הנטישה של עמדות גזעניות היתה לכל היותר זניחה

אחד המחקרים הראה שנוצרים ששיחקו עם מוסלמים כדורגל במסגרת מיזם חברתי הביעו נכונות להמשיך לשחק איתם, אך גם המשיכו להסתייג מאירועים חברתיים בחברת מוסלמים

אם ילדים ייתקלו במנהלת ערבייה בבית הספר, ולא רק ילמדו על דו־קיום אצל מורות יהודיות, בתוך שנים ספורות הם יחזיקו בעמדות פחות גזעניות

שהנושא קרוב ללבנו. בראשם עומד היעדר הבחינה של ההתנהגות, להבדיל מעמדות ומרגשות מוצהרים המשמשים מדד שכיח לקביעת הצלחה של תוכנית. ההתמקדות בעמדות וברגשות – עד כמה אני חש אהדה כלפי ערבים, או באיזו מידה הייתי מוכנה לקבל שכנה ערבייה – היא לכל הפחות בעייתית, שכן בסופו של דבר, צמצום ההתנהגות גזענית ומוטת חשוב לא פחות. בפחות מ-10% מהמחקרים נמדדה בפועל על ההתנהגות, והמחקרים הבודדים שבחנו את שני הכיוונים נמצאו שלא תמיד היה קשר ביניהם. כלומר, שינוי בעמדות לא תמיד תורגם לשינוי התנהגותי, ולהפך. המחקר על הכדורגל לנים העיראקים הוא דוגמה טובה לכך, כשהנכונות להתאמן עם שחקנים מוסלמים לא לוותה ביחס אוהד למוסלמים בכלל.

מאפיין מרכזי נוסף הוא ששיעור זעום מהמחקרים בוחן את ההשפעה לטווח ארוך של התרגונית. המדידה לרוב מתבצעת מיד עם תום התוכנית, ואין בדיקה אם ההשפעה שורדת גם כעבור ימים, שבועות או חודשים.

לאתחל את המערכת

איך ניתן ליישב את הפרדוקס שבמחקר של הפחתת גזענות נמצא בפריחה, אך הממצאים עגומים וזניחים? הסבר אפשרי לכך נעוץ בשיטות הנפוצות ביותר לניסיון להפחית גזענות ועמדות קדומות. מצאנו שיותר מ-70% מהניסיונות שנחקרו ביקשו להשפיע על תהליכי חשיבה או על הרגש של המשתתפים. לאמון אישיים לחשוב אחרת, להרגיש אחרת, לתפוס אחרת את הצד השני. זו נשמעת תזוה הגיונית: גזענות היא בעיה פסיכולוגית שסובלים ממנה פרטים, ולכן הטיפול בה נתפס ככזה שצריך לתקוף את הבעיה באופן פרטני. אם הבעיה היא שיהודים שונאים ערבים, הטיפול המוצע הוא ללמד יהודים לשלוט בשנאה הזאת ולהפחית אותה. ההנחה היא שאם נצליח להשפיע על העמדות ועל הרגשות של האדם הבודד ונהפוך אותו לפחות גועז, הוא יוכל לשינויים חברתיים גדולים יותר במסודות ובארגונים החברתיים שבהם הוא פועל.

אך הממצאים שלנו, וגם הנתונים המדאיגים שעולים מסקרים שונים שמתבצעים בישראל ובישראל מקומות אחרים בעולם, מצביעים על כישלון הגישה הזאת. אי־אפשר לאמן אנשים או ללמד אותם להיות פחות גזעניים. בניסיון לפתור את הסתירה הזאת, ההמלצה הראשונה שלנו היא לחוקרות ולפעילות בתחום הפחתת הגזענות בישראל. אנו נוהגות להתייחס לגזענות כמחלה שאחראית ללא מעט מהפערים הכלכליים, הרפואיים והחינוכיים בארץ. ככזו, עלינו להתחיל לבחון את היוזמות המוצעות לטיפול בה באותה הרצינות שבה גרמי רפואה בוחנים תרופות למחלות גופניות ונפשיות.

האפשרות הטובה ביותר היא לבחון את היוזמות השונות דרך ניסויי שדה קליניים (randomized controlled trials), שנחשבים כיום לתקן הזהב בעולם המחקרי. במקום הפרקטיקה המקובלת כיום, שבה מועברים שאלונים לפני הטיפול ובסופו, יש להקצות באופן רנדומלי את המשתתפים לתנאי ניסוי שבו הם יקבלו את הטיפול המוצע ולתנאי שבו קורת שבו הטיפול יידחה לאחר סיום הניסוי.

רק כך נוכל להסיק על יעילותה של היוזמה המוצעת בכלים מדעיים.

ההמלצה השנייה נועזת ורדיקלית יותר, ומיועדת למקבלי החלטות ולאנשים בתפקידי מפתח בארגונים ציבוריים גדולים, בתקשורת או במגזר הפרטי: שינוי הגישה בניסיון להפחית גזענות.

במקום לנסות להשפיע על העמדות והרגשות של יחידים, בתקווה שישפיעו על המערכת שבה הם פועלים, אנחנו מציעות להתמקד בשינוי המערכת. נקודת המוצא של התפיסה הזאת נעוזה זה במחקרים קלאסיים שהראו כי ההתנהגות האנושית החברתית מושפעת יותר מכל מהסביבה. אם ברצוננו להשפיע על אנשים, הדרך האפקטיבית ביותר לכך עשויה להיות דרך שינוי הסביבה שבה הם פועלים. יוזמות כאלו לא ינסו להשפיע על העמדות של אנשים בודדים, אלא על האופן שבו ארגונים פועלים, על הנורמות החברתיות ועל החוויות המשותפות של חברי הארגון.

ניקח את הדוגמה של הצעת המועצה להשכלה גבוהה לקדם הכשרות מורים שיעסקו בתופעת הגזענות, מתוך תקווה שכעבור כמה שנים נראה ירידה במדדי גזענות בקרב תלמידים: גישה מערכתית תשאף להביא לשינוי מוסדי רחב יותר במערכת החינוך, שיתבטא בתוך כמה שנים בעמדות גזעניות פחות.

הדבר יכול להתבצע באמצעות שילוב מורים מקבוצות מיעוט בתפקידי הנהלה בכירה במערכת החינוך. במקום שילדינו ילמדו על גזענות אצל מורות יהודיות שהוכשרו לכך, הם ייתקלו במנהלת ערבייה בבית הספר שלהם, ויבינו שזהו מצב קיים ולא תיאוריה שמגישים להם בכפית. בעולם הרפואה, למשל, במקום לנסות להפחית את ההטיה של רופאות ורופאים כשהם מטפלים בחברי קבוצות מיעוט, גישה מוסדית תנסה לתקן את ההטיה המובנית במערכת הרפואה ובאלגוריתמים שלפיהם היא פועלת, המשפיעה על קבלת החלטות בנוגע למיעוטים.

גישות כאלה נחקרות הרבה פחות בתחום הפחתת גזענות, אך העדויות המעטות שמצטטות רות מהמחקר שקיים בנוגע אליהן מעוררות תקווה. במחקר פורץ דרך שנערך בהודו נמצאו שמדיניות של העדפה מתקנת כלפי נשים בתפקידי הנהלה הובילה כעבור כמה שנים לעמדות חיוביות יותר ומוטות פחות כלפי נשים. בישאל, מחקר שערך חגי ויס הראה שיהודים שקיבלו טיפול רפואי מרופאים ערבים ביטאו עמדות פחות גזעניות לאחר קבלת הטיפול.

מכיוון שקיים פחות מחקר שבוחן בכלים מדעיים גישות כאלו, לא ניתן לומר בוודאות שהן יובילו לשינוי המיוחל. אך המחקר שלנו מנסה לתת מנדט לנשות אקדמיה ושטח לשנות גישה. שינוי נרחב ומקיף כמו זה שאנו מציעות מאתגר וצפוי לעורר התנגדות מצד גורמים שונים, אך דווקא עכשיו, כשהגזענות בישראל הולכת וגוברת, אפשר לקוות שממשלת השינוי תתקוף גם את הגזענות המפושטת בצורה מערכתית ומוסדית.

ד"ר רוני פורת היא פסיכולוגית פוליטית במחלקה למדע המדינה וליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית בירושלים.